

УДК [930.2: [929 Є. Петрушевич: 329.15]] (477.83:4) “1920/1936”

ЄВГЕН ПЕТРУШЕВИЧ: ОРІЄНТАЦІЯ НА РАДЯНСЬКУ УКРАЇНУ

Олег ПАВЛИШИН

Львівський національний університет імені Іван Франка,
кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

У статті, на основі опублікованих та архівних документів, української еміграційної преси 1920-х років, мемуарів та спеціальних досліджень, розкрито контакти колишнього провідника Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) Євгена Петрушевича та його оточення на еміграції в Австрії та Німеччині з радянськими представниками. 1918–1919 рр. Є. Петрушевич був противником більшовизму й орієнтувався, насамперед, на антибільшовицькі сили в Європі. Проте, у пошуку союзників у боротьбі проти Польщі, розпочав перемовини з радянським керівництвом України та Росії. Контакти з більшовицькими емісарами його оточення та він особисто здійснювали у Відні та в Берліні. Є. Петрушевич і вузьке коло його співробітників повірили, що більшовики дійсно будують українську державність. Цим викликано утворення і діяльність у Львові Української Партії Праці, яка мала відверто прорадянську орієнтацію. Джерела засвідчують, що більшовицькі спецслужби надавали середовищу Є. Петрушевича матеріальну допомогу для боротьби проти польського уряду. Отримуючи кошти від більшовиків, Є. Петрушевич був змушений демонструвати лояльність до радянського режиму. Колишній лідер ЗУНР, критично не аналізував того факту, що більшовицькі спецслужби використовували його в своїх політичних комбінаціях. Усвідомлення суті більшовицького режиму та його політичних маніпуляцій прийшло до Є. Петрушевича щойно в другій половині 1930-х років. Ціною запізнілого прозріння були репутаційні втрати Є. Петрушевича в українському русі.

Ключові слова: Євген Петрушевич, Українська Національна Рада, Диктатор ЗУНР, Радянська Україна.

Оцінка зовнішньополітичної орієнтації керівника ЗУНР Є. Петрушевича на радянську Україну під час перебування на еміграції у 1920-х років є проблемним питанням української історіографії визвольних змагань. З одного боку, Є. Петрушевич представлений в історичній пам'яті та науковому дискурсі, як самовідданий борець за самостійну західноукраїнську державу. З іншого – низка архівних та опублікованих документів засвідчують контакти політика в еміграції з більшовиками. Зокрема історики ОУН стверджують, що саме радянофільство колишнього керманіча ЗУНР спричинило розрив із ним Євгена Коновальця і Української Військової Організації, а врешті, спричинило те, що політик залишився на узбіччі українського політичного життя¹.

---

¹ Осип Бойдуник, “Як дійшло до створення Організації Українських Націоналістів,” Євген Коновалець та його доба (Мюнхен: Видання Фондації ім. Євгена Коновальця, 1974), 368; Микола Литвин, Кім Науменко, *Військова еліта Галичини* (Львів, 2004), 89; Осип Навроцький, “УВО, політичні партії і Диктатура ЗОУНР та уряд УНР,” *Євген Коновалець та його доба*, 298–302.

Дослідник Олександр Павлюк намагався пояснити радянофільство Є. Петрушевича в категоріях “переконання” чи “вимушеність”². У подібному ключі розглянув орієнтацію галицького провідника Олександр Федорів³. У нашому тексті спробуємо провести синтетичний огляд обставини, характеру та наслідків стосунків Є. Петрушевича з більшовицькими силами України та Росії.

Від початку утворення Західно-Української Народної Республіки – (далі – ЗУНР) її лідер – голова Української Національної Ради Є. Петрушевич, котрий представляв Українську Національно-Демократичну Партію (далі – УНДП), був рішучим противником революційних більшовицьких практик й прихильником демократичних перетворень у розбудові національної держави⁴. Зокрема в умовах військових поразок від Польщі у травні 1919 р., Є. Петрушевич не погодився на пропозицію Християна Раковського про союзницькі дії⁵. Диктатор ЗО УНР виступав із антибільшовицьких позицій і за Збручем, у Наддніпрянщині. Утім, під впливом Василя Панейка наприкінці 1919 р. та в першій половині 1920 р. спробував шукати підтримки у середовищах антибільшовицьких сил Росії⁶.

Фактичне ігнорування країнами Антанти самостійницьких прагнень галицьких українців й неможливість порозуміння з Польщею у справі Східної Галичини⁷, спонукало Є. Петрушевича до пошуків союзника у національно-визвольній боротьбі. Потенційного союзника у реалізації своїх політичних планів Є. Петрушевич вбачав у більшовицькому керівництві України та Росії, й, перебуваючи в еміграції, почав налагоджувати контакти з його емісарями.

Оточення Є. Петрушевича виступило з різкою критикою польсько-української угоди 1920 р. А Лонгин Цегельський навіть заявив про позитивне ставлення до більшовицької влади⁸. Весною-влітку 1920 р. польсько-український наступ на Київ зазнав невдачі. Польща була змушена вступити в перемовини з більшовиками. До Риги, як спостерігачі, попрямувала делегація ЗУНР.

² Олександр Павлюк, “Радянофільство Є. Петрушевича: переконання чи вимушеність,” *Український історичний журнал* 4, (1997), 95–101.

³ Олександр Федорів, “Радянський фактор у політиці уряду Євгена Петрушевича (1921–1922 рр.),” *Галичина* 10 (2004), 261–267.

⁴ Олег Павлишин, *Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис*, Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка; Програма дослідження модерної історії та суспільства України імені Петра Яцика (Львів: Манускрипт–Львів, 2013), 160–161.

⁵ Микола Литвин, Кім Науменко, *Історія ЗУНР* (Львів: Інститут українознавства НАНУ; Видавнича фірма “ОЛП”, 1995), 145.

⁶ Див.: Олег Павлишин, “Російський вектор зовнішньої політики Євгена Петрушевича,” *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей / Головний редактор В. Ф. Верстюк*, вип. 14 (Київ: Інститут історії України НАН України, 2019), 64–86.

⁷ Олег Павлишин, “Ставлення Євгена Петрушевича до примирення з Польщею у 1918–1923 роках,” *Український альманах 2020*, (Варшава, 2020), 135–151.

⁸ Олександр Зайцев, “Українська Народна Трудова Партія (1919–1925),” *Україна модерна* 7, (2002), 69–90.

Про обставини її формування згадував один із делегатів – Осип Назарук. 8 вересня 1920 р. із Парижа до Відня надійшла телеграма, з розпорядженням щодо складу делегації. У тексті Є. Петрушевич окремо зазначив, щоб у делегацію необхідно включити Ернеста Брайтера, як депутата від м. Львова й, водночас, представника польського населення Східної Галичини⁹. Відтак, було сформовано делегацію у складі: Кость Левицький (голова), Е. Брайтер та О. Назарук (члени), Лука Мишуга та о. Йосафат Жан (секретарі)¹⁰. Делегація організаційно оформилася в німецькій столиці. Тоді ж О. Назарук та Л. Мишуга спробували домогтися у берлінських комуністів вплинути на більшовицьке керівництво задля підтримки позиції ЗУНР.

Свої враження від галицької делегації у Ризі описав у спогадах тодішній представник УНР у Латвії Володимир Кедровський: *“Галицька делегація з першого ж дня навязала контакт з большевицькою делегацією. Члени галицької делегації досить частенько відвідували большевицьку делегацію. Про це, звичайно знали в Ризі всі посли чужинецьких держав, латвійський уряд і кореспонденти газет. Мені доводилося вислуховувати докори від міністра Месровіца, почасти від французького посла Де Сартіжа та інших за те, що я запевняв їх, що делегація Брайтера не є комуністична, а українська націоналістична. До того поляки мали з тих відвідувань великий атут* для своєї агітації проти “галицьких большевиків”, яких репрезентував Брайтер, та “германофілів”, репрезентованих д-ром К. Левицьким. Так само й кореспонденти чужинецької преси, що були всі настроєні ворожо до большевиків, дивилися косим оком на ті відвідування й також схилилися до того, що галицька делегація, то дійсно большевики”*¹¹. Далі В. Кедровський висловив здивування, що галичани відмовилися, зустрітися з представниками іноземної преси задля висловлення своїх політичних поглядів і запевнити, що *“а разом з ними весь нарід*

---

* Ернест Теодор Брайтер (1865–1935) – діяч польського соціалістичного і робітничого руху в Галичині. Співзасновник польських робітничих товариств “Świt” (1892) і “Sztandar” (1894). Видавець і редактор тижневика “Monitor” (Львів, 1895–1914). Викривав корупційні явища у системі державної адміністрації та в партійно-політичних середовищах краю. Виступав захисником інтересів польського, єврейського та українського робітництва. Депутат австрійської Державної Ради (1900–1914, 1918) від м. Львова. У листопаді 1918 р. заявив про свій вступ до Української Національної Ради, як представник польського населення Східної Галичини. Брав участь у засіданнях Закордонної Групи УНР (1920–1923). Радник Колегії Уповноважених Диктатора Є. Петрушевича у Відні. Член делегації ЗУНР на переговорах у Ризі (1921) та в Генуї. Член Головної Ради Західно-українського товариства Ліги Націй (1922–1923).

⁹ Осип Назарук, *Галицька делегація в Ризі 1920 р. Спомини учасника* (Львів: Накладом Української Християнської Організації, 1930), 4.

¹⁰ Кость Левицький, “Дипломатична діяльність З. У. Н. Р. (1918–1923),” *Літопис Червоної Калини* 11 (1938), 3.

* Атут (фр.) – привід.

¹¹ В. Кедровський, *Рижське Андрусово. Спомини про російсько-польські мирові переговори в 1920 р.* (Вінніпег, Ман. 1936), 27.

галицький настроєний проти большевиків”¹². Урешті, як відзначив автор спогадів, “8 жовтня галицька делегація змушена була виїхати з Риги в Штетін*, залишивши в Ризі вражіння, що це була дійсно комуністична делегація”¹³.

Спроби налагодження позитивних контактів представників ЗУНР продовжувалися. Відомо, що посланці Диктатора – О. Назарук і Л. Мишуга перемовляли у Копенгагені із заступником більшовицького наркома закордонних справ Максимом Літвіновим. Посол ЗУНР у Німеччині – Ярослав Біберович проводив консультації із представниками УСРР у Берліні – Вольдемаром Ауссемом і Михайлом Левицьким. Діячі ЗУНР просили в радянських дипломатів політичної та фінансової підтримки¹⁴.

У 1922 р. європейські держави для оздоровлення економічних стосунків у повоєнну добу скликали конференцію в Генуї, куди запросили делегації Німеччини та більшовицької Росії¹⁵. Спорядили окремі представництва також уряди радянської України та УНР. На конференції представники Антанти мали обговорити й ряд політичних питань, зокрема, східногалицьке. За словами Ллойд Джорджа, без вирішення цієї проблеми мир на сході Європи був немислимий. Еміграційний уряд ЗУНР направив до Генуї делегацію в складі: Кость Левицький (голова), Степан Витвицький та Ернест Брайтер (члени делегації), о. Йосафат Жан та Володимир Бандрівський (секретарі), Степан Рудницький (експерт) та Володимир Степанківський (пресовий референт). До Генуї прибув і сам Євген Петрушевич¹⁶.

Диктатор сподівався, що більшовицька делегація на конференції стане на боці галицьких українців. Напередодні початку роботи Генузької конференції, Євген Левицький, у розмові з радянським емісаром Михайлом Левицьким, прохав того підтримати делегацію ЗУНР. Голова УНРади, зі свого боку, побоювався, щоб уряд Росії не уклав мирового договору за рахунок Східної Галичини¹⁷. Щоб нічим не роздратувати більшовиків Є. Петрушевич написав до своїх прибічників Галичині листа, з домаганнями не публікувати у пресі антирадянських матеріалів:

¹² В. Кедровський, *Рижське Андрусово*, 30–31.

* Тепер – м. Щецин (Республіка Польща).

¹³ Там само, 31.

¹⁴ В. М. Литвин, *Україна: міжвоєнна доба (1921–1938 рр.)* (Київ: Видавничий дім “Альтернативи”, 2003), 411.

¹⁵ Гліб Миколайович Цветков, *Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр.* (Київ: Либідь, 1997), 81.

¹⁶ Кость Левицький, “Дипломатична діяльність З. У. Н. Р. (1918–1923),” *Літопис Червоної Калени* 11 (1938), 4.

¹⁷ Олександр Федорів, “Радянський фактор у політиці уряду Євгена Петрушевича (1921–1922 рр.),” *Галичина* 10 (2004), 264.

“На милий Біг прошу вплинути на редакцію Вістника, щоби найменше в теперішню праважну хвилю залишила атаків проти Росії! Теперішня хвиля не є корисна для вирішення нашої справи, наше становище на конференції буде дуже трудне, нашу надію на корисне вирішення покладаєм головно на приречену нам поміч Росії, котра обіцяє нам попірати всіма силами наше домагане незалежності і не допустити за ніяку ціну до дальшого полишення нас при Польщі – а тим часом Федорців мимом наших кількократних зазивів дальше консеквентно користає з кожної нагоди щоби бити тую Росію не розуміючи, як сильно шкодить сим народній справі і яку гарну прислугу робить – Польщі!”¹⁸.

Протиріччя, між Британією та Францією, які проявилися у Генуї, а також розрив перемовин Антанти з більшовиками, спричинилися до провалу головної мети конференції. Натомість виграв радянський уряд, якому врешті вдалося домовитися з Берліном¹⁹.

Для галичан наслідки генуезьких баталій були неоднозначними. З одного боку, представники держав Антанти визнали право УНРади представляти інтереси українців краю та передали східногалицьку справу для розгляду в політичній комісії. Проте, перед початком конференції галицьке питання, із невідомих причин, зняли з порядку денного. Таким чином, українська справа в Генуї не виграла, однак, у дипломатичній площині, уряд Є. Петрушевича отримав міжнародне визнання.

Є. Петрушевич під час перебування у Генуї налагодив особисті контакти з радянським керівництвом – відбулася його таємна зустріч із головою Раднаркому УСРР Християном Раковським²⁰. Галицький лідер просив радянського високопосадовця політичного та матеріального сприяння²¹. Сторони уклали угоду про координацію дій, яку голова Є. Петрушевич волів не оприлюднювати.

На початку 1920-х років радянські емісари в Західній Європі розпочали перемовини з представниками української політичної еміграції щодо їх повернення на батьківщину. Зокрема Юрій Коцюбинський мав розмову у Відні з генералом Олександром Грековим, щоби той підписав заяву про переїзд в радянську Україну. Утім, більшовицькі посланці не поспішали робити подібну пропозицію Є. Петрушевичу. Мовляв, згодом *“сам піде, а зараз буде мати особливі*

---

¹⁸ Йдеться про Федя Федорціва (1889–1930) – журналіста, редактора часопису “Діло”, члена УНРади.

¹⁹ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 269 (Колекція документів “Український музей в Празі”), оп. 2, спр. 47, арк. 46.

²⁰ Гліб Миколайович Цветков, *Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр.*, 82

²¹ Зиновій Книш, *ЗУНР. Західно-Українська Національно-Револьюційна Організація* (Торонто: Срібна Сурма, 1974), 6; В. М. Литвин, *Україна: міжвоєнна доба (1921–1938 рр.)* (Київ: Видавничий дім “Альтернативи”, 2003), 411; Микола Литвин, Кім Науменко, *Історія ЗУНР* (Львів: Інститут українознавства НАНУ; Видавнича фірма “ОЛІР”, 1995), 341.

²² Олександр Федорів, “Радянський фактор у політиці уряду Євгена Петрушевича (1921–1922 рр.)”, 264.

вимоги”²². Відомо, що у січні 1923 р. до Москви прибули посланці Є. Петрушевича Ернест Брейтер та Григорій Коссак²³.

Рішення Ради Послів країн Антанти про включення Східної Галичини до складу Другої Речі Посполитої перекреслило всі сподівання ЗУНР про міжнародне визнання. За донесенням радянської агентури у Австрії, 14 квітня 1923 р. відбулося засідання усіх українських політичних партій, за винятком УСДП. Є. Петрушевич склав свої повноваження на руки УНРади. При тому, він запропонував понести осередок усієї галицько-української еміграції за кордоном до тодішньої столиці радянської України – у Харків. Від цього плану його відмовили Володимир Целевич та Євген Коновалець²⁴.

Ідея Є. Петрушевича щодо виїзду в радянську Україну мала певні підстави. Документи, які знаходяться в українському архіві, засвідчують, що більшовики почали фінансову підтримку середовища Є. Петрушевича ще у 1922 р. Зокрема у телеграмі ЦК РКП(б) адресованій ЦК КП(б)У, витяг з якої 23 вересня 1922 р. надіслано С. Канарському “*Вважати необхідним фінансову підтримку груп ІКС через дипломатичні органи РРФСР або України*”²⁵. Як з’ясували упорядники вказаного збірника документів: “Під групою “ІКС” малася на увазі група колишнього диктатора Західно-Української Народної Республіки Є. Петрушевича”²⁶.

В опублікованих матеріалах “Особой папки” Політбюро ЦК РКП(б), оригінали яких зберігаються у російському архіві, поміщено протокол № 45 від 13 листопада 1923 р. в якому йдеться про фінансування галицької еміграції і Є. Петрушевича²⁷. З примітки від упорядників випливає, що рішення про таку фінансову підтримку більшовицьке керівництво ухвалило 1 і 6 лютого 1923 р.²⁸

Є. Петрушевич був змушений залишити австрійську столицю й перебратися, з вузьким колом співробітників, до Німеччини. Там він продовжив свої контакти

²² ЦДАГОУ, ф. 1 (Центральний Комітет Комуністичної партії України), оп. 20, спр. 1035 (Звіт народного комісаріату закордонних справ УРСР в ЦК КП(б)У про його діяльність до 5-ої річниці Великої жовтневої соціалістичної революції), арк. 151.

²³ В. М. Литвин, *Україна: міжвоєнна доба (1921–1938 рр.)* (Київ: Видавничий дім “Альтернативи”, 2003), 411.

²⁴ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20 (Загальний відділ), спр. 1035 (Звіт народного комісаріату закордонних справ УРСР в ЦК КП(б)У про його діяльність до 5-ої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції), арк. 55.

²⁵ Тут і далі – переклад з російської наш – О. П.

²⁶ *Україна–Польща 1920–1939 рр.: З історії дипломатичних відносин УСРСР з Другою Річчю Посполитою: Документи і матеріали* / НАН України. Інститут історії України; упорядкування, коментарі, вступна стаття: Н. С. Рубльова, О. С. Рубльов (Київ: Дух і Літера, 2012), 153 (прим.).

²⁷ Там само.

²⁸ *Матеріали “Особой папки” Політбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) по вопросу советско-польских отношений 1923–1944 гг.* / Ред. И. И. Костюшко (Москва: Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1997), 6–7.

²⁹ Там же, 79. Принагідно, дякую Олександрові Зайцеву за інформацію про такі матеріали – О. П.

з радянськими дипломатами. Хоча в інтерв'ю, яке політик надав на початку листопада 1923 р. кореспондентові львівського часопису “Наш Прапор”, Є. Петрушевич запевнив, що жодного договору між ЗУНР і УСРР не було підписано²⁹. Однак, відомо, що мешкаючи у Берліні, він неодноразово гостював в радянському посольстві, де спілкувався з радником Вольдемаром Ауссемом і послом Ніколаєм Крестінським³⁰. З останнім Є. Петрушевич познайомився на конференції в Генуї, де той був у складі радянської делегації. Діяч УВО-ОУН Осип Бойдуник стверджував, що Є. Петрушевич “*потрапив незабаром вкупі зі своїм оточенням у сіті московсько-більшовицького полпреда в Берліні Крестінського*”³¹. Документи засвідчують, що галицький лідер зустрічався в Берліні також і з більшовицьким дипломатом Наумом Калюжним³².

Радянське керівництво не поспішало підтримувати Є. Петрушевича матеріально. У постанові Політбюро ЦК КП(б)У щодо інформації Всеволода Балицького від 7 квітня 1924 р. зафіксовано відхилення пропозиції Євгена Коновальця та Євгена Петрушевича про надання їм грошової допомоги. У документі, з цього приводу йшлося, що “*переговори щодо цього під різними приводами відкладати, а для цього запропонувати їм надати детальну інформацію про свої потреби*”³³.

Діячі Української Народної Трудової Партії (перейменована в 1919 р. УНДП), з прибічників Диктатора (т. зв. незалежна група), виразно виявляли радянофільські орієнтації, й, навіть, на деякий час, стали біля керма найвпливовішої в Галичині української політичної сили³⁴. Проте, незабаром, у процесі творення Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО) вони відійшли на другий план³⁵.

Урешті прибічники Є. Петрушевича утворили у Львові нову політичну силу радянофільського напрямку – Українську Партію Праці (УПП). Заснована у травні 1927 р. у Львові із членів Українського національно-демократичного об'єднання, УПП стояла на ідеологічних засадах “незалежної групи” УНДП, яка, підтримувала діяльність закордонного уряду Є. Петрушевича. УПП не визнаючи рішення Ради послів Антанти про включення Галичини до складу

²⁹ “Інтерв'ю з Президентом З.У.Н.Р. др. Е. Петрушевичем. Берлін в падолисті,” *Наш Прапор* (Львів), 11 падолиста 1923, 2.

³⁰ Микола Литвин, Кім Науменко, *Військова еліта Галичини* (Львів, 2004), 89.

³¹ Осип Бойдуник, “Як дійшло до створення Організації Українських Націоналістів,” *Євген Коновалець та його доба* (Мюнхен: Видання Фондації ім. Євгена Коновальця, 1974), 368.

³² Дело Национального Союза немцев на Украине 1935–1937 гг. Документы и материалы (Київ: Клію, 2016), 355.

³³ Цит. за: Ігор Соляр, *Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939)* (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011), 168.

³⁴ Олександр Зайцев, “Українська Народна Трудова Партія (1919–1925)”, *Україна модерна* 7, (2002), 69–90.

³⁵ Там само.

Польської держави), засуджувала будь-які спроби налагодити українсько-польські відносини і виступала за орієнтацію на УСРР і засуджуючи колоніальну політику польського уряду в Західній Україні, була активним пропагандистом ідеї радянофільства. Організацію очолив В'ячеслав Будзиновський. Друковані органи – “Рада” (ред. В. Будзиновський і Г. Микитей) та “Праця” (ред. В. Будзиновський і Григорій Микитей). Партія була представлена у Польському союмі (Михайло Західний) й діяла в Західній Україні у 1927–1930 рр.³⁶

Більшовицький уряд був зацікавлений насамперед у антипольських заходах прибічників Є. Петрушевича в Західній Україні та у Берліні. Радянський консул у Львові отримав вказівку, якимось чином, попередити Є. Петрушевича, що йому нададуть допомогу тільки при умові активної прорадянської діяльності³⁷.

Зокрема Народний Комісаріат Закордонних Справ (НКЗС) уважно слідкував за діяльністю групи діячів, яка сформувалася навколо львівського часопису “Рада”, й намагався впливати на це середовище через Є. Петрушевича. Наскільки серйозний вплив мали радянські представники засвідчує віднайдений Ігорем Соляром лист Уповноваженого НКЗС в УСРР Ліхтеру А. Г. від 24 січня 1927 р. в якому говорилося, зокрема, й таке:

“Взагалі розбіжність групи “Рада” з керуючим проводом УНДО зарисовується щораз більше і гостріше... При такій ситуації т. Полоцькому треба б було якнайшвидше побачитись з П[етрушевичем] і перебалакати з ним, щоб схилити його до нашої концепції про необхідність групі “Рада” ще на певний час залишитись в складі УНДО”³⁸.

Більшовики переконували опозиційну групу якомога довше залишатися в лавах УНДО, щоб мати змогу через неї контролювати найпотужнішу політичну силу галицьких українців³⁹.

Своє ставлення до радянської України і розуміння тих процесів, які там відбувалися Є. Петрушевич оприлюднив у еміграційному часописі “Український Прапор” у статті під назвою “Моє становище”. Там, зокрема, йшлося:

“3. січня 1919 р. український нарід західних земель порішив свobodною, нічим не спутаною волею злуку з українською придніпрянською Державою. В обороні сеї придніпрянської Держави Галицька Армія задокументувала своїми

³⁶ В. Тарабан, “Українська Партія Праці,” *Довідник з історії України* / Інститут історичних досліджень Львівського національного університету ім. Івана Франка; за заг. ред. І. Підкови і Р. Шуста, вид. 2-ге, доопрацьоване і доповнене (Київ: “Генеза”, 2001), 933.

³⁷ Ірина Бурковська, “Зовнішньо-політичні орієнтири Українського Національно-Демократичного Об’єднання (1925–1935),” *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка* 3 (Львів, 2003), 142.

³⁸ Ігор Соляр, *Українське Національно-Демократичне Об’єднання: перший період діяльності (1925–1928)* (Львів, 1995), 34–35.

³⁹ Ірина Бурковська, “Зовнішньо-політичні орієнтири Українського Національно-Демократичного Об’єднання (1925–1935),” 142.

жертвами волю зах. українських земель. І сьогодні під сим оглядом нічого не змінилося, коли на зміну демократичній Українській Народній Республіці прийшла Українська Соціалістична Радянська Республіка. Що ми передбачували в 1920 р. – се є сьогодні всім відоме і очевидне, а саме, що в Радянській Українській Республіці здійснюється українська державницька ідея, що там з кожним днем скріплюється осередок українського національного життя, будується величавий храм української культури та що найважливіше – в Радянській Україні приходять до слова, і то чимраз більш рішучого слова, українські селянські і робітничі маси, яких доля у нас, на західно-українських землях, є і мусить бути для нас рішучою і єдино міродатна”⁴⁰.

У тексті заяви привертає увагу соборницький аспект переконань Є. Петрушевича, вага українізації та роль широких мас у національному державотворенні – інформація, яку Є. Петрушевич, очевидно, дізнався з пропагандистських радянських видань.

В умовах, коли країни Заходу не бажали підтримувати український національно-визвольний рух, ряд еміграційних діячів переглянули своє ставлення до більшовицького режиму. Вони намагалися розпізнати в розбудові радянської України національно-державницький зміст. На радянськості позиціях в середині 1920-х років опинилися Ілько Борщак і Олександр Севрюк, які видавали в Парижі прокомуністичний часопис “Українські Вісти”⁴¹. Урешті радянській владі повірили і виїхали в Україну історик Михайло Грушевський, робітничий діяч Семен Вітик, педагог і літератор Антін Крушельницький, правник Михайло Лозинський, географ Степан Рудницький та багато інших⁴².

Аргументи на користь прорадянської орієнтації викладено в публікаціях берлінського оточення Є. Петрушевича. Зокрема Юліан Бачинський у брошурі, що вийшла друком 1928 р., писав:

“В сих своїх заходах доконали українська большевицька-комуністична партія і український радянський Уряд дуже велике діло. За сей короткий час вони не формально, не зовнішно лише створили і зорганізували українську державу, але зробили її українською на ділі, по цілому її змісті і духові. Українська держава стала дійсно державою українського народу, а не державою російської і зросійщеної (української і жидівської) буржуазії і зросійщеного або спольщеного українського дворянства і поміщцтва, яких усіх большевицька революція вимела з краю, а яких усіх мусіла би була залишити в краю Українська Народня Республіка, – і не державою зросійщених (українських і жидівських) комуністів, а державою українського пролетара і селянина. І ся трудяща маса, сі 80 мільонів людей, що говорили українською мовою, почали нараз почувати у

⁴⁰ [Євген Петрушевич], “Моє становище. Лист до краю,” *Український Прапор* (Берлін), 15 листопада 1926, 1–2.

⁴¹ Олександр Севрюк, “Західні Українці та УСРР,” *Українські Вісти* (Paris), 1 червня 1926, 1; Його ж, “Лицемірство української еміграції,” *Там само*, 1 травня 1926, 1.

⁴² Антін Чернецький, *Спомини з мого життя* (Київ: Основні цінності, 2001), 73.

собі, що вони не є лише одиниці, кожда про себе, але й одна спільнота – нарід, і побачили, що держава, в якій живуть – се їх держава, і що як-раз вони сю державу мають розбудовувати і скріпляти, бо се саме – держава для них”⁴³.

У десяту річницю більшовицької революції Ю. Бачинський відкинув закиди щодо порушення політичних свобод і відсутності рівноправ'я в СРСР:

“Ніяка революція не признає контр-революціонерам рівних прав. Поки новий порядок речей не є усталений і закріплений, доти про політичну свободу і про рівні права для всіх не може бути мови”⁴⁴.

Утім, сам автор не був достеменно переконаний у об'єктивності своїх уявлень про більшовицький режим й у вступі до збірки статей відзначив:

“Тому задумую виїхати на Радянську Україну і до других Радянських Республік, щоби там на місци, переконатися, наскільки те, що я в отсих статтях про Радянську Україну і про Радянський союз писав, відповідає дійсностям”⁴⁵.

Ю. Бачинський зумів дістатися в радянську Україну щойно 1932 р., перед тим відсидівши рік у львівській в'язниці. У Києві працював у редакції “Української Радянської Енциклопедії”.

Прорадянська орієнтація виразно помітна в публікаціях офіціозу берлінського центру Є. Петрушевича другої половини 1920-х–початку 1930-х років. Зокрема часопис “Український Прапор” регулярно пропагував серед своїх читачів схвальні матеріали, які висвітлювали “досягнення” радянської України.

Радянський уряд для притягнення Є. Петрушевича на свій бік вибрав посередником географа Степана Рудницького, який у 1926 р. виїхав в Україну й займав там відповідальні наукові посади. Кілька разів він за спеціальними дорученнями більшовиків приїздив до Берліна й зустрічався з Є. Петрушевичем. Зокрема у травні 1928 р. С. Рудницький детально розповів йому про радянську Україну й становище там галицької еміграції⁴⁶. Зізнання, які пізніше зробив арештований більшовиками С. Рудницький, проливають світло на настрої берлінського оточення голови УНРади:

“Знаючи повне довір'я Петрушевича до Бандрівського, я доповів Бандрівському все це, що доповідав Петрушевичеві. Він мені підтвердив це, що Петрушевич вибирається невдовзі до УСРС і що він з ним поїде. Та Бандрівський підсміхувався над “праведництвом” і “простолінійністю” Петрушевича,

⁴³ Юліян Бачинський, *Большевицька революція і Українці. Критичні замітки* (Берлін, 1928, друге, доповнене видання), 132–133.

⁴⁴ Там само, 135.

⁴⁵ Там само, 3.

⁴⁶ *Прага–Харків–Соловки: Архівно-слідча справа академіка Степана Рудницького* (Київ: Ін-т укр. археографії та джерелозн. ім. М. С. Грушевського, 2007), 40.

зокрема ж над його радянофільством. Бандрівський* навпаки думав, що з радянофільством треба закінчити й самим у собі так сильно зорганізуватись, щоби з упадком большевиків узяти владу на Україні у свої руки. Упадок большевиків недалекий, бо нова війна й інтервенція близько. Треба приготуватись, втягати наддніпрянців, а головне, займати політично впливові посади”⁴⁷.

Пізніше вчений-географ на допитах в ув’язненні стверджував:

“Мої розмови з Петрушевичем не мали антирадянського вістря, навпаки, ми оба журилися, що антирадянські вихватки серед українців і, зокрема, серед галицької еміграції, яку я схарактеризував дуже негативно, можуть в СРСР підірвати симпатії до західньо-української справи”⁴⁸.

Які були обсяги грошової допомоги еміграційним центрам Є. Петрушевичу та період її надання – достеменно невідомо. Леся Падун-Лук’янова опублікувала документ Політбюро ЦК КП(б)У, в якому йшлося про те, що у 1929 р. Є. Петрушевич отримав від радянського уряду кошти на суму 1200 американських доларів, в 1930 р. – 1000 у цій же валюті. Зокрема у протоколі від 30 липня 1929 р. відзначено: “Цілком таємно. Кошторис спеціальних видатків управління уповноваженого НКЗС на 1929–30 р. 1. Закордонна робота. А) Берлін. [...] Петрушевич 1 200 долярів”Протокол від 21 листопада 1930:

“Запитується на 1930/31 рік: 1) Берлін. [...] а) Петрушевичу в Бер[лін] 1000 доларів. Пояснення та обґрунтування: На утримання Петрушевича і його берлінського апарату, який продовжує відігравати керівну роль для Української Партії Праці краю – витрата беззаперечна”⁴⁹.

Зрозуміло, що, навіть з урахуванням тогочасного високого курсу американської валюти, вказаних сум грошей не вистачало для покриття вартості мешкання співробітників ПЦЗУ та їх родин у Берліні, витрат на міжнародну діяльність центру, видання та розповсюдження газет. Однак, отримання навіть найменшої фінансової допомоги від більшовиків дискредитувало українського діяча, обмежувало можливості його зовнішньополітичного маневру й ставило в залежність від волі керманічів із Москви.

---

* Володимир Бандрівський (1892–1949) – правник, журналіст, хормейстер, вчений-історик, мистецтвознавець, дипломат ЗУНР. Керівник місії ЗУНР в Італії (1921–1922) та місії УНР у Литві (1922–1923). Член делегації ЗУНР на міжнародній конференції у Генуї (квітень 1922). Співробітник Політичного Центру Західної України у Берліні (1924–1931). Посередник Є. Петрушевича у контактах з німецьким урядом та радянськими дипломатами.

⁴⁷ Там само, 48.

⁴⁸ Там само, 183.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ “Ріжні вісти. Видумки,” *Український Прапор* (Берлін), 1 травня 1930, 6.

На початку 1930-х років з'явилися чутки, що Є. Петрушевич із найближчими співробітниками наміряється переїхати в радянську Україну. Зокрема часопис “Український Голос” повідомив, що Є. Петрушевич “зі своїм штабом” вже виїхав до Харкова⁵⁰. Більшовики, разом із тим, не дозволяли Є. Петрушевичу переселятися в Україну. Він, за їхніми планами, мав залишатися в Берліні, щоб зашкодити розвитку стосунків поміж Німеччиною та УНДО. Натомість, як представник Колегії ПЦЗУ в УСРР побував Володимир Бандрівський⁵¹.

Про обставини співпраці Є. Петрушевича з більшовиками й обсяги фінансової підтримки можемо судити з листа Антіна Петрушевича до батька датованого 22 лютого 1930 р. Зокрема Антін Петрушевич писав:

“В тутейшім посольстві відмовлено мені прийняття до Рагао” мотивуючи браком місця. Коли я жалувався на моє лихе положення, мій знайомий сказав: “Виж одержуєте платню від батька!” – а на мою увагу, що Вашу субвенцію сильно обкрадено, він сказав: “Прецінь Ваш батько тепер в Берліні остав сам один”. Як це розуміти?”⁵².

З листа робимо висновок, що на початку 1930-х років Є. Петрушевич далі отримував кошти від більшовиків, проте в значно зменшеній сумі.

Ізидор Сохоцький стверджував, що після припинення політики “українізації” в Україні наприкінці 1920-х років, Є. Петрушевич, розірвав з радянфільською орієнтацією й припинив контакти з більшовицькими інституціями⁵³. Це не зовсім так. 30 квітня 1932 р. Є. Петрушевич надіслав на адресу всеукраїнського старости Голови ВУЦВК УСРР Григорія Петровського привітальну телеграму з приводу завершення масштабного будівництва Дніпровської гідроелектростанції. Послання було написане в характерному стилі радянської пропаганди:

“Шлю щирі побажання в день відкриття Дніпрельстану, цього переможного епохального досягнення Української Соціалістичної Радянської Республіки. Хай Дніпробуд разом з усією розквітаючою індустрією Радянської України допоможе ростові добробуту українських трудящих мас і заприязнених з ними народів і хай він прискорить національне й соціальне визволення поневоленої Західньої України”.

Невдовзі “Український Прапор” опублікував доповідь Миколи Скрипника про більшовицьке розв’язання національного питання. Промова, виголошена на

⁵¹ Прага–Харків–Соловки: Архівно-слідча справа академіка Степана Рудницького, 95.

⁵² Йдеться про посольство УСРР у Відні.

⁵³ Рагао – йдеться про Радіо-Телеграфне Агентство України

⁵² ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 2, спр. 144, арк. 22–23.

⁵³ Сидір Ярославин [Ізидор Сохоцький], Призабутий державний муж – Президент і Диктатор ЗОУНР д-р Євген Петрушевич, Його ж, *Визвольна боротьба у Західньо-Українських Землях у 1918–1923 роках* (Філадельфія, 1956), 79.

XI Всеукраїнському З'їзді Рад, була надрукована під назвою: “УСРР – Піємонт українських трудящих мас”⁵⁴.

У 1932 р. Є. Петрушевич важко захворів. Загострилась давня хвороба – каміння у нирках. Перед тим він запланував бути присутнім на антивоєнному конгресі, який мав відбутися 27–29 серпня 1932 р. в Амстердамі. Міжнародний форум, за участі близько чотирьох тисяч делегатів, організував Анрі Барбюс та інші європейські комуністи. Делегати-комуністи звинувачували західні держави у воєнних приготуваннях проти СРСР. Є. Петрушевич направив на адресу конгресу телеграму:

“Перешкоджений недугою взяти особисто участь, пересилаю конгресові щирі поздоровлення і запевнення солідарности. Парижськими мирними договорами поневолена Україна до решти засуджує готувану імперіялістами інтервенційну війну проти Батьківщини усіх українців, культурно і економічно зростаючої Радянської України. Колиб одначе українському народові накинено війну, то по гноблена польською, румунською та чехословацькою окупацією Західня Україна виступить солідарно з Радянською Україною і з усіх сил буде боротися проти нападаючого імперіалістичного інтервенціонізму. Таке є становище Західної України, яку інтервенціоністи задумують зробити своїм плацдармом. Моїм бажанням булоби, щоб польські, румунські та чехословацькі окупанти мирно забралися з української національної території”⁵⁵.

12 жовтня 1932 р. на українському зібранні у Берліні товариство “Воля”, яке традиційно пов’язували з оточенням Є. Петрушевича⁵⁶, протестувало проти закриття польською владою партії “Сельроб”. На віче виступив співробітник Диктатора Бронислав Бурбела промовляв із прокомуністичними гаслами. Один із учасників зборів, відзначив у своєму дописі до львівського “Діла”:

“За цю заяву нагородили його оплесками спантелічені б. українські достойники, що гуртуються довкола б. українського президента та своєю поведінкою разураз унагляднюють цілу глибіню української національної трагедії. Чи справді ці люди, коротаючи незавидні дні на еміграції, мусять являтися на таких зборах, чи вони мусять своєю особистою й загально-українською трагедію обносити по людях й прилюдно її маніфестувати?! Чи колишні високі українські урядовці й національні діячі мусять виступати нині прилюдно на чужині з польськими й чужинецькими більшовиками на стид і згіршення своїм землякам і постороннім чужинцям?!”⁵⁷.

⁵⁴ Див.: Микола Скрипник, “УСРР – Піємонт українських трудящих мас,” *Український Прапор* (Берлін), 1 липня 1932, 2–3.

⁵⁵ “Противоенный конгрес,” *Український Прапор*, 15 вересня 1932, 2–3.

⁵⁶ Олег Павлишин, *Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис*, 324–325.

⁵⁷ Глядач, “Згіршуюче віче в Берліні,” *Діло* (Львів), 26 жовтня 1932, 2.

Отже, питання, коли Є. Петрушевич усвідомив суть радянського режиму, залишається відкритим. Можна припустити, що на галицького лідера вплинула інформація про Голодомор. 1933 р. у Німеччині був створений “Український громадський комітет рятунку України в Берліні”, який очолив греко-католицький парох о. Петро Вергун⁵⁸. Однак, Є. Петрушевич, на відміну від українських активістів еміграції, жодним чином прилюдно не відреагував на повідомлення про голод в Україні.

У 1930–1934 рр. більшовицькі органи в Україні арештували галичан Михайла Лозинського, Семена Вітика, Степана Рудницького, Юліан Бачинського та Антіна Крушельницького⁵⁹. Усіх звинуватили в антирадянській діяльності й засудили до ув’язнення в таборах. Ці діячі були добре знані Є. Петрушевичу й інформація про їх арешти неодмінно дійшла до Берліна. Однак, реакція голови УНРади на ці більшовицькі реперсії невідома.

Серед берлінських документів Є. Петрушевича, знаходимо лист Луки Мищуги зі США датований 16 травня 1936 р., в якому між іншим, згадується думка голови УНРади про більшовиків: “*Ви ВП Пане Президенте зазначуєте, що й СССР помагає Польщі затушовувати західно-українську справу на міжнародному форумі*”⁶⁰. Ймовірно, що сам тоді контакти Є. Петрушевича з радянським дипломатами були припинені. Й сам колишній лідер ЗУНР вже не представляв для більшовиків серйозного інтересу. Розуміння більшовицьких інтриг на міжнародному полі і справжніх намірів щодо галицьких українців прийшло до колишнього керманіча ЗУНР надто пізно...

***

Є. Петрушевич в умовах боротьби за міжнародне визнання ЗУНР у 1920–1923 рр., вважав головним ворогом самостійної держави галицьких українців – Польщу. Відтак, спробував заручитись політичною та фінансовою підтримкою в її супротивника – більшовиків. Контакти з більшовицькими емісарами його оточення розпочало під час перебування диктатора на еміграції у Відні у 1920 р. й відновило в 1923 р. після переїзду Є. Петрушевича до Берліна. Маючи недостовірну інформацію про ситуацію в радянській Україні, він і його вузьке коло співробітників повірили, що більшовики дійсно будують українську державність. Цим викликано утворення і діяльність у Львові – Української Партії Праці, яка мала відверто прорадянську орієнтацію.

Документи засвідчують отримання Є. Петрушевичем фінансової допомоги від більшовиків на політичну та пропагандистську діяльність у пресі. Отримуючи кошти на друковані видання у Львові та Берліні, він був змушений неоднозначно демонструвати лояльність до радянського режиму. Утім, колишній лідер ЗУНР не критично оцінював той факт, що більшовицькі спецслужби використовували

⁵⁸ Ярослав Папуга, *Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років: Морально-політична і матеріальна допомога постраждалим* (Львів: Астролябія, 2008), 52.

⁵⁹ “Арештування Юліяна Бачинського,” *Український Прапор* (Берлін), 30 квітня 1931, 4.

⁶⁰ ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 2, спр. 145, арк. 139.

його в своїх політичних комбінаціях. Комуністичне керівництво, намагаючись використовувати антипольську діяльність Є. Петрушевича за кордоном у своїх цілях, спеціально утримувало його від прагнень переїхати Радянську Україну. У результаті Є. Петрушевич втратив реальний вплив на український національний рух у Західній Україні та в еміграції, й відтак перестав бути цікавим і для більшовиків. Усвідомлення суті більшовицького режиму та його політичних маніпуляцій прийшло до Є. Петрушевича шойно в другій половині 1930-х років. Ціною такого запізненого прозріння були репутаційні втрати Є. Петрушевича як політика в українському русі, які надовго спричинилися до ігнорування його реальних заслуг у національно-визвольній боротьбі.

YEVHEN PETRUSHEVYCH. COURSE FOR SOVIET UKRAINE

Oleh PAVLYSHYN

The Ivan Franko National University of Lviv,
The Mykhailo Hrushevskyi Chair of Contemporary History of Ukraine,
1, Universytetska str. 79000, Lviv, Ukraine

The article is mainly based on published and archival documents, Ukrainian press in emigration of the 1920s, memoirs and special studies. It reveals contacts of the former leader of the Western Ukrainian People's Republic (ZUNR) Yevhen Petrushevych and his entourage while in emigration in Austria and Germany with Soviet representatives. In 1918–1919 Y. Petrushevych was a Bolshevism opponent and focused primarily on cooperation with anti-Bolshevik forces in Europe. However, in search of allies in his fight against Poland, he began negotiations with the Soviet leadership of Ukraine and Russia.

His entourage and he personally contacted the Bolshevik emissaries in exile in Vienna and Berlin. Petrushevych and a narrow circle of his supporters believed that Bolsheviks were really building Ukrainian statehood. This caused formation and activity of the Ukrainian Labor Party in Lviv, which had an obvious pro-Soviet orientation. Some sources claim that Bolsheviks provided material assistance to Petrushevych's followers to sustain their fight against Polish government. While receiving funds from Bolsheviks, he was forced to demonstrate loyalty to the Soviet regime.

The former ZUNR leader did not consider the fact that the Bolshevik special services used him in their political combinations. Awareness of the essence of the Bolshevik regime and its political manipulations came to Petrushevych only in the second half of the 1930s. The price of the belated insight was the loss of reputation of Ukrainian movement.

Key words: Yevhen Petrushevych, Ukrainian National Council, Dictator of ZUNR, Soviet Ukraine.